

TALIJANSKA KNJIŽEVNIČKA DANUNCIJADA

1. Predigra 2. Danuncijada, dio prvi: Venecija — Ronchi — Rijeka
3. Danuncijada, dio drugi: Marinetti — Benelli — Comisso
4. Hrvatska Rijeka u danuncijadi

Nedjeljko Fabrio

1.

Politički, prvo desetljeće dvadesetoga stoljeća u Italiji je u znaku Giovannija Giolittija (1842-1928): »Jedan od najčvršćih stupova njegovih političkih uvjerenja bila je odbojnost prema svakoj 'imperijalnoj' vanjskoj politici (...), a njegovo je drugo čvrsto uvjerenje bilo da Italija ima potrebu, prije svega, za mirom i spokojem da bi tako mogla riješiti svoje teške unutrašnje probleme« (Giuliano Procacci: *Povijest Talijana*. Zagreb, 1996. Preveo dr. Damir Grubiša).

Tri glamurozne zvijezde tumače najizravnije umjetnički sjaj takve građanske Italije (koju od milja nazivaju deminutivno: Italietta). *Giacomo Puccini: Tosca*, Rim 1900; *Madame Butterfly*, Milano, 1904; *Manon Lescaut*, New York, 1907; *Eleonora Duse* kao interpretkinja *D'Annunzije* kazališnih komada koje on piše za nju: *Francesca da Rimini*, 1901; *La figlia di Jorio* (Jorijeva kći), 1904; odnosno na planu lirike *Laudi del cielo, del mare, della terra, degli eroi* (*Pohvale neba, mora, zemlje i heroja*), 1903.

Međutim, erozivno djelovanje kemije duše počinje potkraj prvoga desetljeća dvadesetoga stoljeća: Giuliano Procacci pronicljivo upozorava da je austrijska aneksija Bosne i Hercegovine (1878) izazvala u iredentističkim sredinama *ressentiment*: ubuduće, naime »talijanska vanjska politika naći će se pred problemom prilagođavanja novom međunarodnom poretku u Europi imperijalističkoga razdoblja«. Potkraj prvoga desetljeća dvadesetoga stoljeća u dijelu intelektualne javnosti već se uvelike zamjera nedostatku energije u zemlji, dvije Italije već stoje jedna nasuprot drugoj: ona još uvijek Giolittijeva i ona nova, »nova Italija«, nacionalistička koja, poslije 1908. godine, u podstrekačkim napisima u tisku Gabrielea D'Annunzija i Enrica Corradinija, tjera talijansku vanjsku politiku na imperijalnu ofenzivu u Africi, nazivajući pri tome Italiejettu zemljom »trijumfalizma malograđana«.

Dramatičnom brzinom karte padaju na stol: na dan 20. veljače 1909. godine izašao je u pariškom dnevniku »Le Figaro« Marinettijev prvi *Manifesto*: poziv na agresivnost, ćuška, šaka. I onda Manifest talijanskih futurista od 27. travnja 1910. godine, što su ga potpisali Marinetti, Boccioni, Carrà i Russolo, u kome je sudbina hrvatskoga i slovenskoga Jadrana već zapečaćena: »Odričemo se Venecije kao grada stranaca, tržišta krivotvorenih starina, magneta snobizma i univerzalne gluposti, nakićene kupelji bjelosvjetskih milosnica i cloaca maxime zastarjelih nazora. Zapalit ćemo gondole, te kretenske naslonjače za ljuljanje i do neba podići moćne geometrijske metalne mostove (...) Hoćemo pripremiti stvaranje industrijske i vojničke Venecije što može vladati Jadranskim morem, velikim talijanskim jezerom.«

Godine 1911. talijanski nacionalisti pozdravljaju povratak Italije »mediteranskoj politici staroga Rima« (G. Procacci): naime, nakon što je Francuska u srpnju 1911. okupirala Maroko, Italija je u rujnu najavila rat Turskoj, što će 1912. godine dovesti do priznavanja talijanskog suvereniteta u Libiji i Dodekanezu.

U srpnju 1914. godine, nakon atentata u Sarajevu, Giolitti je telegrafirao u Pariz da je Italija u ratu neutralna, međutim devet mjeseci poslije talijanski ministar vanjskih poslova Sidney Sonnino potpisat će u Londonu, bez znanja parlamenta, sporazum s Antantom: kad se pobijedi Njemačka s njenim saveznicima (a do toga trena je i Italija među njima), Italija će kad pristupi Antanti (a pristupila je 24. svibnja 1915. godine) kao nadoknadu za izdaju tih svojih dotadašnjih saveznika dobiti od Antante Trento s južnim Tirolom, Trst i Dalmaciju. *Ali ne i Rijeku.*

I tu je začetak danuncijade.

Koliko je talijanski iredentizam bio jak baš na Rijeci govori i apercu koji se tiče kazališnoga života u gradu: naime, tamošnje gradske vlasti zabranile su 1905. godine gostovanje jedne mađarske operno-operetne trupe uz obrazloženje da se u gradu smije govoriti samo talijanskim jezikom; a pak godine 1912. iste su vlasti odbile sudjelovati u proslavi 80. rođendana Ivana Zajca u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, premda je Zajc bio rođenim Riječaninom.

U ime novoga savezništva Italija je, kao sila pobjednica, slobodno uplovila u Rijeku svojim ratnim brodovljem 4. studenoga 1918. godine, odnosno ušla u grad kopnenim putem 17. studenoga: dio, poslije D'Annunzijeveg legionara, tako će već sada legitimno ući u Rijeku (Giovanni Comisso, na primjer). Italija, neovlašteno, uvodi svoju upravu, a usred ljeta 1919. godine izaziva krvav sukob u gradu u kome sukobu stradaju njeni francuski saveznici Anamiti: Vrhovno vijeće u Parizu, nakon službene istrage pokolja, naređuje Italiji da povuče dio svojih trupa s Rijeke: talijanski intervencionisti u domovini i riječki talijanski aneksionisti (koji su se već 30. listopada 1918. godine odlučili za pripojenje Italiji) drže da su sve dalje od *Fiume d'Italia* (D'Annunzijeveg izraz), pogotovo zato što im SAD (s predsjednikom Woodrowom Wilsonom) ne pušu u rog. Ratnički dio Italije podliježe uvjerenju da je »pobjeda okrnjena«, ali riječki povjesničar Edoardo Susmel nabrajajući nade o koje se talijanstvo Rijeke može i smije osloniti precizno navodi da su to »nacionalizam, sindikalizam, futurizam i iredentizam« (*La marcia di Ronchi*. Edizione Libreria di littorio — Roma).

Međutim, u ime službene Italije Francesco Saverio Nitti, predsjednik Vlade (i po uvjerenju doživotni antifašista), javno poručuje: »Italija korača prema revoluciji. Nedostaju nam ugalj, rude, žito i sve slično. Na dan 31. kolovoza 1919. godine moramo otplatiti strahoviti dug i to u zlatu, a ne znamo odakle sve to. Svemu tome može se doskočiti jedino ako odustanemo od Rijeke.«

2.

U golemoj literaturi o danuncijadi ima nekoliko temeljnih stavova koji bi da opravdaju ili barem koliko-toliko proniknu u rečenu svjetsku pojavu što se odigrala unutar maloga riječkoga urbsa.

Tako je za Michaela Arthura Ledeeana »D'Annunzijeve pobune izravan napad na stari poredak koji je još uvijek vladao u zapadnoj Europi, a sama je pobuna izvršena u ime tvoračkoga duha i muškosti mladosti, sve u nadi da će takva pobuna poroditi svijet što će biti modeliran prema zamišljaju njegovih osnivača. Bit takve pobune jest oslobađanje ljudske osobnosti, jest ono što se može nazvati 'radikalizacijom' narodnih masa koje su tijekom tolikih stoljeća bile sistematski izrabljivane« (*D'Annunzio a Fiume*. Roma-Bari, 1975).

Mario Isnenghi kaže ovo: »Od rujna 1919. godine do prosinca 1920. teku mjeseci opojne punoće življenja tijekom kojih maleni jadranski grad biva otrgnut od vlastite perifernosti i, zahvaljujući hodočasniciima umjetnosti, književnosti i politike, koji u nj nisu došli jedino iz Italije (bio je naime među legionarima i mađarski pjesnik Andor Garvay te jedan japanski sveučilišni profesor, op. N. F.), počinje biti življen i nastanjen kao mjesto svih mogućnosti: kao središte cijeloga svijeta, kao 'grad žrtva paljenica' — kako se na svom domišljatom jeziku izrazio D'Annunzio — o vatri koje se griju tvoračka misao i 'nove potrebe', individualne i kolektivne, nacionalne i opće; dakle 'univerzalni trg' na kome su izloženi svi projekti i svi snovi« (*L'Italia in piazza*. Milano, 1994).

Što se tiče ove posljednje tvrdnje valja nam kazati da je tijekom danuncijade oslobođen i skandalozan seksualni život o čemu dokumentirano piše Claudia Salaris u knjizi *Alla festa della rivoluzione. Artisti e libertari con D'Annunzio a Fiume* (Bologna, 2002), iz koje crpimo dio informacija.

No bilo kako bilo, danuncijada je stvarno započela 11. rujna 1919: Gabrielle D'Annunzio (u dobi od 56 godina) krenuo je iz svoje kuće u Veneciji put Ronchija (sjeverno od Monfalcone, na samoj granici sa Slovenijom), odakle će pak krenuti na Rijeku: *la marcia di Ronchi*. (Istovrsna *marcia su Roma* krenut će tri godine poslije).

Na dan 12. rujna 1919. godine u Ronchiju je formirana kolona vozila koja će, kao »Santa Entrada« (»Sveti Ulazak«, izraz je i opet D'Annunzijeve), ući u Rijeku.

Evo kako je to izgledalo prema zapamćenjima svjedoka: pokret je bio u pet sati ujutro. Na čelu je automobil s tri vojna lica koja moraju prije svih stići na Rijeku i tamo navijestiti dolazak legionara na čelu s comandanteom D'Annunzijem. Pola sata kasnije kreće cijela formacija: prvi je automobil 501 FIAT, crvene boje, na kome je naslikana legendarna sveta kućica iz Loreta: Gospa je naime zaštitnica avijatičara. U tom su automobilu na prvim sjedalima comandante Gabrielle D'Annunzio i izvjesni Basso, a odostrag dvojica poručnika. Iza ovog vozila slijedi kolona teretnih automobila, pa onda 220 legionara u maršu (točnije: 11 oficira i 133 vojnika iz Ronchija, a 9 oficira i 87 vojnika iz Monfalconea). No u Rijeku ući će 154 legionara iz Ronchija i pridošlice putem. U šest sati ujutro bili su već u visini Trsta, a u osam sati u Castelnuovo. Izostavit ćemo put do Zameta i kazati da je u Zometu došlo do susreta zapovjednika vladinih trupa na Rijeci generala Pittaluge i comandantea D'Annunzija: general ne uspijeva zaustaviti legionare, pa njegov štab vijeća što učiniti. Odluka je: svi će zajedno ući u Rijeku! Pittaluga ipak žuri prije comandantea na Rijeku kako bi održao obavijesni govor građanstvu. U kome kaže i ovo: »Ne smije doći do sukoba dviju vojski, strance moramo poštovati. Nastojmo svi zajedno da ono što se ima dogoditi ne naudi našoj Italiji.«

U jedanaest sati i četrdeset i pet minuta comandante Gabrielle D'Annunzio, cestom sa Zameta preko Mlake, ušao je u grad. (Prema o. c. E. Susmel: *La marcia di Ronchi*).

Dvadesetak dana poslije, u broju zagrebačkoga lista na talijanskom jeziku »L'Adriatico jugoslavo« (»Jugoslavenski Jadran«) od 3. listopada 1919. godine, hrvatski pjesnik i prognanik iz Istre Rikard Katalinić Jeretov javno će uputiti krajnje naivno *Pismo D'Annunziju*:

»Napustite Rijeku, Gabriele D'Annunzio, pa ako Vas ideja smrti tjera na osmjeh, obavite Vaš *raid* (engl. pothvat pun opasnosti, op. N. F:) sve do Tokija (aluzija na D'Annunzijevo let avionom 9. kolovoza 1918. godine, kada je nad Bečom bacao letke u boji talijanske zastave, op. N. F.), a ako Vam srce tako nalaže a Vi onda samo živite 'u nadi umiranja u jednoj tužnoj večeri u žutim zemljama raspršeni tajfunom'. Pustite Rijeku neka živi, a Vi na odlasku iz nje uputite joj posljednju riječ koja neka potiče ljubav (...) Otputujte, a Talijani, i oni koji su to rođenjem i oni koji su to izborom, i Hrvati blagoslivljat će Vaše ime koje nije dopustilo ni paljevinu ni uništenje ni propast bisera Kvarnera!«

Filippo Tommaso Marinetti stigao je na Rijeku u dobi od 44 godine. »Iconoclasta« Marinetti i »Vate estetizzante« D'Annunzio podržali su rat u Libiji (1911), ali uza sve to D'Annunzio je Marinettiju crvena krpa: tako godine 1910. u tekstu *Noi rinneghiamo i nostri maestri simbolisti ultimi amanti della luna (Mi se odričemo naših učitelja simbolista posljednjih ljubavnika Mjeseca)* piše: »Treba se na svaki način boriti protiv Gabrielea D'Annunzija, jer je on svom svojom darovitošću istančao četiri intelektualna otrova koje mi želimo apsolutno ukinuti: 1. poeziju bolesnu i nostalgičnu koja pjeva o daljini i o uspomenama; 2. romantični sentimentalizam s koga lije mjesecina, a stremi idealnoj i fatalnoj Ženi-Ljepoti; 3. opsesiju razbludnošću u trokutu što ga čine brakolomstvo, papar rodoskrvnuća i začim kršćanskoga grijeha; 4. profesorlučku strast za prošlošću i maniju davnosti i kolekcionarstva.«

Slijedi razdoblje međusobnog približavanja: obojica su naime intervencionisti i borci.

U rujnu 1918. godine Marinetti drži govor pred 300 ardita (tal. čovjek srčan, drzovit, op. N. F.) u mjestu Riese, ali ne spominje Rijeku, nego navješćuje — nakon talijanske katastrofe kod Caporetta u listopadu 1917 — da je »jedini privilegij ardita oficira ubodima noževa u kožu njemačkih generala munjevito isprazniti infamne njemačke ratne biltene«, kao i da je »jedini privilegij ardita oficira spasiti Italiju, divovski je povećati«.

U govoru pak što ga je održao u Firenci na Kongresu fašista početkom listopada 1919. godine Marinetti kaže da je ardite u Prvom svjetskom ratu na brdu Monte Grappa nadahnjivala na žrtvu »golijardska (tal. studenti, op. N. F.) improvizacija svega kao i stvaralački umjetnički genij«, pa nastavlja da je »na takav umjetnički način stvaralački D'Annunzijeve genij osvojio talijansku Rijeku. A u toj talijanskoj Rijeci ja sam nedavno oćutio najprodorniji grć radosti u mom životu kad sam zgužvao smotak austrijskih prezrenih kruna za sitniš naše pobjede. Bezumna radost što tako napokon gnječim financijsko, vojno, pasatistićko srce nasljednoga neprijatelja, u rukama koje su mi još uvijek podrhtavale od vibracija moga mitraljeza na položaju u gradiću Vittorio Veneto! (*Ovacije*)«.

Tijekom 1919. godine pratila ga je talijanska policija i u prosincu uhitila zajedno s Mussolinijem i petnaesticom ardita, pod optužbom da su »stvarali

oružane bande«. U zatvoru će tada napisati i ovo: »Treba uništiti pasatizam, strašljivost, kvijetizam, konzervativni tradicionalizam, materijalistički egoizam, mržnju spram novoga, strah od odgovornosti i plagijatorski provincijalizam. Plagijatorski je provincijalizam vikati: 'Živio Lenjin! Dolje Italija! Živjela ruska revolucija!' Vičite naprotiv: 'Živjela sutrašnja Italija! Živjela talijanska revolucija! Živio talijanski futurizam!' Ruska revolucija ima svoje opravdanje u Rusiji, nju smiju suditi jedino Rusi, ona ne može biti uvezena u Italiju. Beskrajne su razlike što dijele ruski od talijanskoga naroda, ima njih mnogo uz onu jednu tipičnu po kojoj se pobijeđeni narod razlikuje od pobjedničkog. Potrebe su tih naroda različite. Pobijeđeni narod osjeća u sebi kako umire njegovo rodoljublje, prevrće se na revolucionaran način ili pak plagira revoluciju susjednoga naroda. Narod pobjednički kao što je naš želi izvesti vlastitu revoluciju, kao što avijatičar odbacuje balast da bi se uspeo naviše.«

U veljači 1920. godine dolazi na Rijeci do prožimanja futurizma i danuncijanizma, a 11. srpnja prošle, 1919. godine, Mussolini i Marinetti drže javne govore protiv američkoga predsjednika Wilsona (D'Annunzio Marinettiju: »Bravo za jučerašnji krik, hrabar kao i svaki Vaš čin. Htio bih Vas vidjeti, Ako možete, dođite«, telegram).

13. studenoga 1920. godine na novinsku vijest o okupaciji Rijeke Marinetti donosi odluku da se pridruži D'Annunziju: tri dana poslije (dakle 16. rujna 1920) stiže na Rijeku. Prve večeri eno ga u caffè Redenzione, uzima sobu s balkonom u Hotelu Lloyd. S tog balkona promatra 20. rujna vojnu paradu regularne talijanske vojske, ali pozorno motri i comandantea u mnoštvu. Drži govore u Teatro Fenice, ali i na burnim skupovima u caffè Budai i u baru svoga hotela, gdje pokatkad staje na stol i u tom položaju govori okupljenima.

Počinju nove nesuglasice s comandanteom: 21. rujna 1920. godine zamjera D'Annunziju da se okružio ljudima koji da su »kvijetiste i kočničari svakoga logičnoga razvoja bojnoga pohoda«, pa u *notes* bilježi kako D'Annunzio nije sposoban osloboditi se tih »vjerojatnih izdajica« (*Taccuini 1915-1921*). Samovlasno poduzima korake kako bi, putem svojih glasnika koje šalje u Trst, digao Italiju na noge ne bi li maršem na Rijeku ispravila D'Annunzijeve propuste. Plan propada. *Taccuini* u tim danima donose najgore rečenice po comandantea (»manijak uljuđene geste«, »zatočenik ljeporječivosti«, »Cagliostro, Orfej, vještac ...«).

Pada odluka o povlačenju: u pismu D'Annunziju od 30. rujna 1920. godine Marinetti je spram comandantea pun poniznosti, a 1. listopada preodjeven u strahu od njega u željezničara bježi iz Rijeke u Milano. I već 9. listopada u Teatro Olimpia u Firenci drži govor na Prvom kongresu fašista u kome hvali D'Annunzijevu odluku da prvi uopće postavi pjesnike u vrhove državne vlasti.

Na izborima u Italiji 16. studenoga 1920. godine Marinetti je na listi fašista, ali ovi doživljavaju težak poraz: nakon sukoba fašista sa socijalistima Mussolini i Marinetti su utamničeni. Ono što će uslijediti historiografija naziva 'procesom dekompozicije' koji će dovesti do odvajanja futurista od fašista. Tako u Marinettijevo listu »Roma futurista« dolazi do uočljiva zaokreta: do tada politički dnevnik postaje sada list za pitanja iz umjetnosti. Također dolazi i do Marinettijeva udaljavanja od sve desnijega Mussolinija: napušta 'fasci di combattimento' (tal. skupine aktivista koje su utemeljile fašizam, op. N. F.) i okreće se Lenjinu i boljševičkoj revoluciji: prepoznaje u Rusiji ono što se dogodilo na Rijeci: ostvario se san da pjesnici budu vodeći državni ljudi! Vrhunac je toga i takvoga Marinettija njegov manifest *Al di là del comunismo (S one strane komunizma)*, tiskan 15. kolovoza 1920. godine u riječkom 'Slobodnom glasu riječkih legionara' »La testa di ferro«, u kome on piše: »Radostan sam što mogu uočiti da su ruski futuristi i svi odreda boljševici te da je futuristička umjetnost jedno vrijeme bila umjetnost Države u Rusiji. Ruski gradovi, tijekom posljednje prvomajske proslave, bili su dekorirani rukom slikara futurista. Vlakovi kojima se vozio Lenjin bili su izvana oslikani dinamičnim kolorističkim rješenjima u mnogome sličnima onim Boccionija, Balle i Russola. To služi na čast Lenjinu, a nas veseli kao naša zajednička pobjeda. Svi Futurizmi na svijetu djeca su talijanskoga Futurizma, što smo ga mi stvorili u Milanu prije dvanaest godina. Svi su futuristički pokreti međutim autonomni. Svaki narod imao je ili ima još uvijek vlastiti pasatizam koga mora oboriti. Mi smo boljševici zato jer imamo ostvariti našu revoluciju.«

Godine 1924. tiska u Folignu knjigu pod naslovom *Futurismo e fascismo* u kojoj sabire sve svoje članke i govore iz razdoblja od veljače 1909. godine do 1922. godine: iz nje su i svi naši navodi iz Marinettija, dakako u našem prijevodu.

Godine 1929. postaje 'accademico d'Italia', a 1930. godine vodi kampanju protiv jedenja tjestenine a u korist juhe s laticama ruže!

Sem Benelli stigao je na Rijeku u dobi od 41 godine.

U trenutku dolaska, a od tri talijanska književna asa stići će prvi, dramatičar Sem Benelli ima iza sebe već objavljen i uprizoren glavni dio svoga ponajboljega kazališnoga rada: sjajnu komediju *Tignola (Moljac)* (1908), *La maschera di Brutto (Brutova krinka)* (1908), zatim potresnu i u inozemstvu proslavljenu *La cena delle beffe (Bezdušna šala)* (1909) kao i pomalo dekadentnu *Amore dei tre re (Ljubav triju kraljeva)* (1910).

Sem Benelli, naime, stigao je na Rijeku 15. prosinca 1918. godine, a istoga je dana svečano primljen u Gradskom poglavarstvu. Nakon dobrodošlice gradonačelnika Via izjavljuje Sem Benelli da je Vladina vojska, čiju uniformu nosi, nedvojbeno s Riječanima kako bi se oslobodila talijanska zemlja. Poslije podne Benelli drži govor u Teatro Verdi.

Pola godine poslije, 13. lipnja 1919. godine, Nacionalno vijeće Talijana na Rijeci predlaže Sema Benellija za zapovjednika talijanskih postrojbi u gradu. Tu večer Benelli je doista bio izabran na tu funkciju, ali je nije prihvatio: D'Annunzijeva ljubomora i tu će, kao i u primjeru F. T. Marinettija, odigrati presudnu ulogu. Naime, petorica riječkih Talijana dobrovoljaca izvijestilo je u Rimu D'Annunzija o mogućnosti da Sem Benelli, kao profesionalno vojno lice, bude izabran zapovjednikom talijanskih postrojbi. D'Annunzio je na to žestoko planuo i zabranio svoj petorici da u njegovoj nazočnosti spominju Sema Benellija. Jedan od te petorice bio je, zavruga, podjednako ushitno pohvalio obojicu pjesnika! A kako je baš tih dana D'Annunzio prvi put razgovarao s Mussolinijem, i bio rekao ovome da će se riječkim talijanskim dobrovoljcima koji se upravo formiraju pridružiti i dobrovoljci iz Italije, te da je on, Gabriele D'Annunzio, »prvi vojnik Rijeke« — Sem Benelli je, logično, morao odstupiti. Tako Edoardo Susmel u knjizi zapamćenja *La marcia di Ronchi* (Milano, 1941).

Giovanni Comisso stigao je na Rijeku u dobi od 24 godine.

Naime, njegova jedinica biva priključena međunarodnim vojnim snagama na Rijeci u siječnju 1919. godine kada se još ne zna kome će grad pripasti. Idilično razdoblje preddanuncijade ovako opisuje u pismu roditeljima: »Ovaj grad kao da je mjesto svjetskoga mira. Tu su vojnici i mornari iz svih zemalja na svijetu, dakako i neprijateljski, i svi se zabavljamo« (20. siječnja 1919).

Žestoki je hedonista. Iz Rijeke odlazi na nekoliko mjeseci u Rim, gdje na fakultetu pohađa nastavu za studente-vojna lica. U kolovozu 1919. godine je ponovo vraćen na Rijeku, u svoju regularnu jedinicu.

U trenutku D'Annunzijeve »svetoga ulaska« u grad prelazi na stranu legionara i tamo postaje zapovjednikom jedne telegrafске jedinice. U pismu roditeljima (20. rujna 1919) ističe da se druži s Marinettijem. Postaje čovjek povjerenja najužeg comandanteova aparata: odgovoran je za cenzuru. Živi uglavnom u Hotelu Royal. Tijekom 'krvavoga Božića' godine 1920. bori se protiv regularne talijanske vojske u gradu: tijekom toga sukoba između dvije talijanske vojske poginulo je na strani regularnih Kraljevih snaga 25 vojnika i 2 civila, a na strani legionara 22 ardita i 5 civila.

U danuncijadi, ipak, ostaje zapamćen po dva važna autobiografska djela. Prvo mu je tiskano 1925. godine pod nazivom *Il porto dell'amore (Luka ljubavi)*, a 1928. godine preimenovano u *Al vento dell'Adriatico (Na vjetru Jadrana)*: posrijedi je kratak roman koji obuhvaća riječko razdoblje njegova života od idile preddanuncijevske Rijeke do kraha D'Annunzijeve legionarske vojske. Na tim posljednjim stranicama Comissoov junak kokainista diže u zrak barutanu i tako pogiba.

Comisso je jedan od utemeljitelja društva »Yoga« ili »Zajednice slobodnih duhova koji teže k savršenstvu«, koje društvo djeluje tijekom 1920. godine: htjeli su biti korektiv konzervativizmu D'Annunzijeve sredine, a djelovali su istoimenim glasilom (prvi broj pojavio se 13. studenoga 1920), letcima, javnim manifestacijama, uvijek s ironijskim pečatom i uvelike šašavo. Ostala je u sjećanju građana njihova nakana da iz Rijeke odlete ravno u Rusiju! U jednom pismu punom nezadovoljstva Comisso navješćuje D'Annunziju da će »jednim od Vaših aviona odletjeti kako bi ponovo pozvao barbare na rušenje Europe«, jer će nova Europa, nastala na tim ruševinama, kaže, biti bolja od sadašnje!

Drugo Comissovo važno memoarsko djelo napisano je u zreloj dobi i nosi naziv *Le mie stagioni (Moja godišnja doba)* kome pečat daje istina o seksualnom životu tijekom danuncijade. Uzgred rečeno, F. T. Marinetti je začetnikom erotske pomodne literature u talijanskoj književnosti dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća: on, naime, godine 1917. tiska priručnik *Come si seducono le donne (Kako se zavode žene)*! (Pitigrillijev roman *Cocaina* je tek iz 1921. godine!)

Među riječkim legionarima su i *Ricciotto Canudo* (1877-1923) te *Mario Carli*.

Ricciotto Canudo živio je u Parizu kao avangardista, pobornik kubizma i futurizma. Na Rijeku dolazi u veljači 1920. godine kao predsjednik *Fédération des volontaires étrangers*.

Mario Carli, dandy, pamti se kao najžešći futurista u politici, često lijevih nazora. Preteča je nadrealističkog automatizma (lirske proze *Notti filtrate*, 1918). S Marinettijem i Emilijem Settimelijem utemeljio je glasilo futurističke stranke pod nazivom »Roma futurista« (1918-1920), u kome on piše da je ardit »futurista rata, avangarda razuzdana i na sve spremna, snaga žustra i radosna u dobi od dvadeset godina, mladost koja baca bombe zviždučući pri tome uspomene iz varijetea«.

U siječnju 1919. godine Carli je organizirao ardite kao zajednicu, a u ožujku 1919. godine na jednom skupu, zajedno s Marinettijem, nazoči stvaranju prvih 'fascio di combattimento'.

Na vijest da je Gabriele D'Annunzio okupirao Rijeku on, iz Cremona, gdje je bio po kazni jer je kao vojno lice djelovao javno nukajući na okupaciju Rijeke i Dalmacije, bježi brodom u Trst, pri čemu oksidira kosu i tvrdi da je glumac komičar. U Trstu se preoblači u željezničara i skriven u lokomotivi prelazi granicu 11. listopada 1919. godine. Međutim, u listopadu 1920. godine objavljuje *Con D'Annunzio a Fiume (Sa D'Annunzijem na Rijeci)* u kome tekstu priznaje neuspjeh danuncijade jer da su na Rijeku »dotrčali karijeristi, egzibicionisti i afaristi«.

Nakon marša na Rim Carli i Settimelli pokreću fašistički dnevnik »L'Impero« koji istrajava jedno desetljeće.

Mario Carli završava u diplomatskoj službi u Brazilu i u Solunu, a umire 1935. godine od neizlječive bolesti.

4.

Talijanska stručna literatura o danuncijadi malo ili nikako ne vodi računa o autohtonom, hrvatskom življu na Rijeci kome se danuncijada, zapravo, i dogodila! Zvuči doista nevjerojatno da smo za potrebe ovoga eseja dobili pismeno svjedočenje jednoga devedesetogodišnjega riječkoga Hrvata koji je doživio i preživio danuncijadu. Riječ je o inženjeru građevinarstva gospodinu Maksimilijanu Maksu Peči koji nam je, 17. travnja 2002. godine, uputio svoja zapamćenja iz kojih izdvajamo sljedeće:

»PRVO. Gabriele D'Annunzio stigao je nenadano na Rijeku 1919. godine sa svojim jurišnim odredima ardita. Sjećam se prve grupe od približno pedesetak ljudi, obučenih u crno, sa crnim turbanima i visećim pomponima na kapi. Momčad je sastavio od kriminalaca nakon otvaranja zatvora u Osopu-Udine. U ustima su držali velike noževe. Drugo nisam zapamtio jer sam bio — bili smo u strahu.

DRUGO. Poeta, vojskovođa i veliki osvajač žena znao se često prošetati riječkim Korzom. Oblijetale su ga gospođe Fijumanke i ljubile i grlile. On bi zatim ušao u parfumeriju 'Corte' (danas 'Peko' do Robne kuće Korzo) i darivao gospođe parfemima i kolonjskom vodom. Dječurlija je to gledala, a među njima bio sam i ja sa svojim prijateljem Jaroslavom, sinom poznatoga humaniste i liječnika Kresniaka, još poznatijega kao graditelja violina. Jednom nam se D'Annunzio približio i rekao nam: »Che cari ragazzi« (»Kako dragi dječaci«). Ukočili smo se od straha i pobjegli.

TREĆE. Dana 24. prosinca 1920. godine nalazio sam se s majkom kod Hotela Kontinental na Sušaku kada su arditi digli u zrak glavni kolni most na Rječini. Sakrili smo se s ostalim građanima u jednu vežu, a onda je nastala druga detonacija. Bio je to željezni željeznički most na Školjiću. Istu sudbinu doživjeli su svi mostovi, tada pokretni za razliku od današnjih. Kanal je bio plovao, a kod današnjeg velikoga Matkovićeva spomenika zimovali su bijeli putnički brodovi. Dalje od njih prekooceanski brodovi krcali su drvo za Alžir, Maroko, Tunis i Francusku.

ČETVRTO. S prozora stana promatrao sam paljenje jedrenjaka u Mrtvom kanalu koji su pripadali našim ljudima. Stanovali smo naime iznad drogerije Benco u zgradi bivše Hrvatske gimnazije na Fiumari. Jauk i plač naših ljudi, naših otočana još mi zuji u ušima. Mrtvi kanal bio je tada ploveća tržnica, a naši su ljudi na jedrenjacima prodavali ulje, vino, drvo, Talijani pak južno voće.

PETO. Promatrao sam sušačke gimnazijalce, koji su stanovali na Rijeci, kada su prelazili preko mosta. Dočekivali su ih kolcima, tukli, a knjige im bacali u Rječinu.

ŠESTO. Često su hrvatski građani prolazili ulicom držani pod ruku od ardita. Ovi su im prethodno znali nasilno davati ricinus. Suvišno je spominjati posljedice, koje su trpili naši ljudi, i to uz grohotan smijeh Fijumana.

SEDMO. Jednom su arditi (bilo je to početkom 1921. godine) prešli sušački most. Vukli su za sobom veliku hrvatsku zastavu, gazili je i pljuvali. Stigli su tako do sadašnje palače Kauzlarić, no onda je tamo bila šuma i šikara. Bili smo tamo Maks,

Jaroslav i Milivoj Bačić (sin veletrgovca vinom). Nismo ništa razumjeli od silnih govorancija i vike. 'Hrabro' smo pobjegli otamo, a roditeljima nismo ništa rekli.

OSMO. Za vrijeme vladavine D'Annunzija nastao je 'Natale di sangue' ('Krvavi Božić', 'Le cinque giornate' — 'Pet dana', op. N. F.), ali o tome neću i ne mogu pisati, jer smo svi bili skriveni u našim stanovima pa izravno nisam mogao ništa vidjeti, nego sam jedino čuo pucjavu i prasak. Mrtvih dosta.

DEVETO. Na Sušak je pomalo prodrla redovita talijanska vojska. Ispričat ću jedan detalj: jedno popodne majka me dovela u školu. To je sadašnja Osnovna škola Centar, uz tržnicu na Sušaku. Nas dvoje ostali smo skamenjeni: ispred škole, na cesti, na sjedalici bio je vezan konopom naš dični upravitelj Prestini. Krasan čovjek, stasit, s velikom bijelom bradom. Talijanska soldateska dotle je kroz prozore na ulicu izbacivala naše školske klupe. Uz moju majku bili su veletrgovac Ante Bačić i liječnik dr Kresnik. Njihova djeca sjedila su sa mnom u istim razrednim klupama! Nekoliko dana kasnije naša se škola morala preseliti i to u prizemlje tada Više djevojačke škole, a danas Građevinske (...)«

Danuncijada je završila 18. siječnja 1921. godine odlaskom iz Rijeke comandantea Gabrielea D'Annunzija.